

SOBRE FÀBRIGUES, FABRICANTS I SOCIS. PUNTUALITZACIONS A PARTIR DEL CAS DE LA INDUSTRIALITZACIÓ DE RUBÍ

ANGELS SOLÀ I PARERA

Els termes "fabricant" i "industrial" no tenen una definició prou precisa ni en la llengua catalana ni en la castellana i se'ls utilitza com a sinònims. La major concreció conceptual de la paraula fabricant es dona quan hom es refereix al «fabricant d'indianes» del segle XVIII, que durant un temps qualificà el tècnic en colors que figurava al capdavant de la indústria. Tanmateix, en el mateix segle també designà l'empresari-propietari d'una unitat de producció en aquest sector.¹ D'altra banda, en la nostra parla no hi ha una paraula diferent per a referir-se als grans o els petits fabricants. Aquesta ambigüitat no fa sinó reflectir que en la nostra societat mai no s'ha arribat a tenir una idea precisa de l'estructura de la gestió de les fàbriques d'aquest país i dels seus empresaris. Per això se sol identificar fabricant amb l'«amo» d'una fàbrica sense tenir en compte que la majoria de les entitats fabrils sempre han estat el resultat de la conjunció del capital d'una colla de socis, ja sigui en societat familiar o no, comanditària, col·lectiva o anònima. A més a més, es confon el negoci fabril amb la propietat de l'edifici sense pensar que sovint aquest era llogat.

La història d'algunes societats fabrils i d'alguns «fabricants» permetrà aclarir confusions com les que s'acaben de mencionar i ajudarà a avançar

cap a una conceptualització de la propietat i la gestió fabril. Per fer aquest exercici hem escollit el cas de Rubí on aviat s'aixecaran dues fàbriques amb maquinària moguda, primer per la força hidràulica i després per la màquina de vapor. En aquestes planes es mostrarà la gran mobilitat que hi havia en la primera meitat del segle XIX en la composició de les societats fabrils no anònimes, cosa que sovint, a la vegada, comportava el canvi de nom de la raó social. També quedarà en evidència que la història d'una fàbrica és diferent de la història de les empreses que allotja. Per regla general les fàbriques es mantenen en peus més anys que les empreses.

Les dades que tenim, les exposarem donant primer unes notes sobre els inicis de la industrialització de Rubí i l'evolució posterior del sector tèxtil que va radicar en aquest municipi; a continuació farem un seguiment de la història dels edificis fabrils i de les empreses que els ocuparen, i per últim s'esbossarà la biografia de Narcís Menard, un dels primers impulsors de la industrialització rubinenca. S'ha triat aquest ordre expositiu perquè és el que millor permet veure la gran mobilitat que es pot observar en la composició dels socis de les empreses i en la propietat de les fàbriques.

¹ Vegeu *Gran Enciclopèdia Catalana*, 1974, vol. 7, p. 261.

RUBÍ, UN CAS D'INDUSTRIALITZACIÓ INDUÏDA

Fins el 1925 Rubí fou un terme eminentment agrícola dedicat al conreu del blat, dels llegums i sobretot de la vinya, el producte vinícola de la qual s'enviava bàsicament a Barcelona.² Tanmateix, la disponibilitat d'aigua que ofería Rubí aviat va atraure l'interès de societats fabrils terrassenques i barcelonines per a aixecar fàbriques en el seu terme per tal d'aprofitar l'aigua de les seves fonts, rieres i torrenteres com a força hidràulica. Així, en la primera meitat dels anys 1830 Rubí ja tenia un «hermoso establecimiento para torcer la seda y teñirla perteneciente a una sociedad de comerciantes de la capital y en el que se ocupan unas 100 personas. Hay también una fábrica de hilados y otros preparativos para paños perteneciente a pelaires de Terrassa, trabajando en ella 25 personas».³ Aquestes fàbriques de Rubí no deurién ser, però, cap de les 36 que hi havia mogudes per la força hidràulica el 1833 a Catalunya segons M. Gutiérrez,⁴ car ell es referia només a les que s'aixecaven a la riba del Llobregat, el Cardener, el Fluvià i el Ter. En aquesta data, els establiments fabrils de Rubí eren propietat en el segon cas de la societat Oller, i en el primer de Pau Galí, Vall i Cia., que J. Ferrer ja va mencionar, el 1846, quan va enumerar alguns dels avenços més importants de la indústria catalana.⁵

Durant força anys, el nombre d'establiments va mantenir-se quasi inalterable car el *Diccionario Madoz* tan sols esmenta l'existència d'una fàbrica de «torcidos de seda, otra de hilados de lana y otra de hilados de algodón».⁶ En la quinzena d'anys que havia transcorregut entre la publicació dels dos diccionaris s'havien consolidat les fàbriques —no les empreses— existents a Rubí a la meitat de la dècada de 1830 però no n'havien aparegut de noves. El creixement industrial d'aquesta població quasi tampoc no varià entre 1850 i 1860, com pot veure's en les dades que donà Giménez Guitied.

² FRIGOLA (1824). *Diccionario geográfico* (1833). AULADELL (1988), p. 227, 228-230.

³ *Diccionario geográfico* (1833). vol VIII, p. 350. La notícia que publica aquesta obra sobre la fàbrica de retorçar seda planteja el problema de localitzar i datar l'inici d'aquest establiment que no he pogut resoldre per manca de documentació apropiada. La que tinc indica que la fàbrica es va construir el 1836 però es pot veure que el *Diccionario* ja n'esmen-

TAULA 1. La indústria a Rubí al principi de la dècada de 1860

Indústria sedera		capital	operaris
Pere Pujals i Cia.	530 aranyes	200.000	16
Joan Roura i Cia.	100 aranyes	80.000	6
Indústria cotonera		capital	operaris
Narcís Olivet i Cia.*	103 telers / 1 tint/	450.000	210
Pere Calvet i Carreras	16 telers	6.120	20
Magí Mateu	16 telers	6.120	20
entre 7 individus	26 telers	10.000	25

Font: Giménez Guitied, *Guía fabril...* (1862), p. 49

(*) Giménez Guitied la considerà drapera, però les notes històriques que tenim sobre aquesta empresa deixen ben clar que era cotonera. Deuria confondre «fàbrica de panas» amb «fàbrica de paños».

Al principi dels anys seixanta, de nou només hi havia un establiment de filar seda, la substitució d'una empresa cotonera per una altra —Olivet i companyia ocupà l'establiment que abans ocupava Aranyó i companyia— i l'aparició d'alguns petits establiments dedicats a la confecció de teles de cotó.⁷ El més remarcable és que Rubí en aquestes dates s'havia convertit en un dels pocs centres seders —realment petit, això és cert— catalans, si bé només s'hi retorçava seda. Que la industrialització no avancés més a Rubí segurament es va deure a la preferència per l'ús de la màquina de vapor per comptes de la roda hidràulica per a generar força motriu i al fet que la carretera de Barcelona al Vallès s'hagués finalment construït per Montcada fins a Terrassa per comptes de passar per Vallvidrera i Rubí. Al començament dels anys 1860, els edificis fabrils més grans eren els que s'havien construït al principi, o abans, de la dècada de 1830. Tot indica, doncs, que malgrat l'inici primerenc de la industrialització a Rubí, aquesta després es va mantenir estancada.

Mentre no es pugui accedir a les matrícules industrials d'aquesta població, no es podrà conèixer amb detall l'evolució de la indústria rubinenca

ta l'existència el 1833; per tant s'ha de creure que la societat sedera ja existia en aquesta data, si bé ocupava un edifici diferent del que ocuparia després.

⁴ (1837), p. 174

⁵ *Cartas históricas...* (1846), p. 207-208.

⁶ II. p. 280. Cito de l'edició en facsimil que n'ha fet l'editorial Curial (Barcelona) el 1985.

⁷ FRANCISCO GIMÉNEZ GUITIED (1862), p. 49.

FOTOGRAFIA 1. Ruïna del moli de la Bastida que van adquirir els germans Oller.

i l'aparició i la desaparició de les firmes fabrils. De moment, la informació que tenim a l'abast està molt separada cronològicament de la que ja s'ha esmentat. La *Memòria acerca del estado de la industria en la provincia de Barcelona en 1907* explicita que a Rubí ja no es filava ni es retorçava seda, però en canvi s'hi feien teixits de mescla (cotó i seda); també hi havia un estenedor de llana, s'hi teixia lli i hi havia dues fàbriques de teixits de cotó —una concretament de panes.⁸ Entremig de les dades publicades per Giménez Guitèd —obra del 1862— i les que ofereix aquest llibre, s'havien produït canvis importants quant a les empreses radicades a Rubí i el ram en què s'ocupaven. En el parèntesi cronològic d'una cinquantena d'anys desaparegueren les empreses de la Taula I i en canvi se n'instal·laren d'altres. De les noves, no totes aconse-

guiren aguantar molts anys. Aquest és el cas de Parellada germans, procedent de Barcelona. El 1860 aquesta filatura de seda tenia un establiment de dimensions mitjanes a Gràcia i un altre de petit a Barcelona. Es diu que, abans d'iniciar-se la dècada del 1860, Joaquim Parellada tenia una fàbrica de retorçar seda a Rubí —podria ser soci de Joan Roura i Cia— i el 1861 va comprar una participació en la fàbrica que havia muntat Menard a Rubí. És possible que després aquesta societat canviés el nom i prengué el de Parellada germans. En poc temps aquesta societat es convertí en l'empresa de torsió de seda més important de Catalunya. Això és el que Urgellès donava a entendre quan, en parlar de l'exposició del 1871, deia: «Buena ha sido también la sección de sederías y creemos ser justos empezando por Joaquín Parellada [...] en principio se de-

⁸ (1910), p. 191, 195, 201, 202, 205, 206.

*dicó sólo a los torcidos de seda y empezó a funcionar en el año 1859. En el de 1868 a fin de dar mayor importancia a la misma le fue agregada la sección de hilados.*⁹

En canvi, de les empreses que s'instal·laren a Rubí després del 1860, cal destacar, per la seva llarga permanència, la de Manuel Bertrand i Cortale —procedent de Sant Feliu de Llobregat— que el 1865 adquirí una fàbrica i més tard en construí una altra en aquesta població; es dedicà a fer filats i teixits de cotó i panes. Ara és l'hora de dir que en aquesta incompleta però minuciosa recerca no s'ha trobat cap referència que a Rubí s'hi fes vellut, contràriament al que diferents obres sobre la vila han anat difonent. Segurament s'han confós les panes de cotó —l'elaboració de les quals introduí a Rubí la societat de Narcís Olivet i Josep Pujol, procedent de Barcelona, en els anys 1850, continuada després per la firma de Manuel Bertrand— amb la pretesa producció del «vellut de Rubí».¹⁰

LES FÀBRIGUES, ELS PROPIETARIS I ELS ARRENDATARIS LA FÀBRICA DE LA «LLANA» DE RUBÍ

La primera fàbrica es va aixecar en 1824-1825 gràcies al conveni entre el pagès rubinenc Miquel

⁹ *Exposición general catalana* (1871), p. 57. La ressenya sobre l'empresa dona més informació. Diu que en començar a filar a Rubí només disposava de 12 calderes i que llavors —el 1871— ja en tenia 30. Es proveïa de capolls en diferents punts de Catalunya i de vegades de l'exterior —no especifica amb claredat d'on provenien. Tenia una màquina de vapor de 6 cavalls i una caldera de 16. Setmanalment filava 50 quilos de seda i en torçava 200. Urgellés assegurava que: «*La hilatura de seda, industria algo nueva en Cataluña encuentra bastantes dificultades entre las que no es menor, la de no hallar oficiales amaestradas en este ramo, ya que la hilatura de Rubí es la única, aunque no la primera que funciona seguidamente en Cataluña. Con todo, aunque después de muchos sacrificios, dicha hilatura se halla en el día montada de tal manera que bien puede competir con los demás del reino y del extranjero, y aún aventaja a la perfección a algunas de más importancia.*» Joaquim Parellada i Borràs —nascut a Barcelona el 1830— en la dècada del 1870 jugava un paper important en el sector de la seda. Fou el primer president del Col·legi de l'Art Major de la Seda de Barcelona (a partir del 1874).

¹⁰ *Gran Geografía comarcal de Catalunya* (1982), VI, p. 123. *Aproximació...* (1988), p. 197.

¹¹ Per entendre aquesta iniciativa pots dir que el pare de Miquel Calbet havia estat paleta constructor i que per això Miquel, per herència, tenia algunes cases que li proporcionaven una renda. Amb aquesta experiència, Miquel

Calbet i la seva muller Maria Carreras, per una banda, i els fabricants de teixits terrassencs Pau Coll i Jaume i Josep Oller, per l'altra. Els dos primers —que en un principi havien volgut instal·lar ells sols la fàbrica—¹¹ van aportar el terreny, que era part de «la Verneda d'en Carreras», i l'establiment de l'ús de l'aigua de la riera de Rubí, que havien obtingut el 1803,¹² mentre els altres van pagar la construcció d'un rentador de llana i d'un edifici nou amb una roda hidràulica i la maquinària per a rentar, cardar i filar la llana (1 diable, 3 màquines d'emborrar, 3 cardes, 3 metxeres i 15 màquines de filar). En sortir Pau Coll de la societat que tenia amb els Oller, aquests van quedar com a propietaris de la fàbrica pagant al matrimoni Calbet 310 lliures l'any per l'ús del sòl i les aigües.¹³ D'altra banda, el 1825, Jaume Oller i Pau Coll i Vinyals obtingueren un establiment de 4 mujades a la riera de Rubí per posar-hi rentadors de llana.¹⁴ La instal·lació fabril no era tan rudimentària com alguns han pensat; el valor de 23.350 lliures que se li donà el 1833 prova que era important.¹⁵

La instal·lació de la fàbrica de nova planta per a filar llana moguda per força hidràulica¹⁶ s'ha d'entendre com una mostra més del procés de mo-

Calbet deuria pensar en la conveniència de fer una fàbrica per llogar-la.

¹² Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Patrimoni; Establiments. 1803, f. 685.

¹³ Primer s'havia convingut de fer societat però després s'acordà que els Calbet cobrarien 210 lliures anuals per facilitar el terreny i l'ús de l'aigua —el 1826 la quantitat s'apujà a 310 lliures perquè els Calbet els van permetre l'ús de més terra. Pau Coll i Vinyals estava també associat amb Josep Oller per a posar un rentador de llanes al torrent de Vallparadís, de Terrassa. El 1826 Coll va vendre als Oller, pel preu que li havia costat, la fàbrica construïda a Rubí per 14.469 lliures i 8 diners. Tanmateix, des del 1825 els Oller pensaven instal·lar una nova fàbrica a Rubí i finalment van adquirir l'heretat la Bastida amb el seu molí fariner. Arxiu Històric de Terrassa, *Notarial* (des d'ara AHT, N). Francesc Huguet, 8-IV i 2-VI del 1824, f. 115 i 145; 1826, f. 188; Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB a partir d'ara), Jaume Plana 12-VIII-1825.

¹⁴ AHPB, Joan Plana, 1825, f. 216.

¹⁵ *Aproximació a la història de Rubí* (1986), p. 198.

¹⁶ J.M. BENAUL (1991, p. 94) ha pogut establir que la fàbrica costà 23.360 lliures i que el 55% d'aquesta quantitat fou invertit en obres per a produir l'energia. El 1833 hi instal·laren una nova roda hidràulica (AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1835, f. 189).

dernització que s'estava produint en la indústria llanera catalana des del principi dels anys 1820. Referent a això, l'intendent Vicente Frigola, el 1824, en la seva *Relación* ja escrigué que «*algunos antiguos fabricantes de paños de la villa de Terrasa, y los señores Pablo Miralda y Cia. de Manresa, con un celo infatigable han introducido las máquinas y nuevos métodos para la manufacturación de las lanas al estilo de Sedán,...*»¹⁷

Els germans Jaume i Josep Oller eren uns dels paraires més actius en iniciar-se la indústria drapera catalana moderna i, en el seu ascens, el control de l'aigua va ser un factor decisiu.¹⁸ A Terrassa hi tenien la fàbrica originària, on es teixia. A Rubí —com s'ha vist— hi van instal·lar rentadors de llana i una secció de filatura mecànica, i van comprar i transformar el molí de la Bastida; d'altra banda, el 1828 van llogar per 5 anys 3 batans més al molí d'en Bros, a Martorell,¹⁹ i finalment, segurament per traspàs del matrimoni Calbet, els Oller van aconseguir l'establiment de les aigües de la riera de Rubí.²⁰ Fins el 1833, les activitats draperes dels germans Oller es van moure sobre dos puntals fabrils independents: 1) la societat Oller germans i Cia. de teixits de llana, una de les empreses draperes més importants de Catalunya en aquells anys, en les quals eren socis capitalistes minoritaris, propietaris de la fàbrica i socis industrials, 2) les activitats que desenrotllaven tots dos germans independentment o conjuntament, centrades en la filatura.

La societat Oller germans i Companyia es constituí el 1817 en escriptura privada. El soci capitalista principal era Climent Jordà Bover, comerciant resident a Barcelona però natural de Berga, que aportà 80.000 lliures mentre els Oller n'aportaren només 3.500 (també aportaven la fàbrica i

part de maquinària, però en cobraven un lloguer).²¹ Els Oller eren els directors dels treballs i en el repartiment de beneficis, se'n quedaven un terç, mentre en Jordà se'n quedava les altres dues parts.

El 1819, quan es va morir, en Jordà entre capital i beneficis hi tenia 90.824 lliures. La seva vídua decidí continuar participant en la societat —però reduí el capital a 63.000 lliures (els Oller en van aportar 3.000, les fàbriques i part de maquinària)—, que es va dissoldre el 1831, en morir ella.²² Aquestes dades sobre el capital de la fàbrica Oller modifiquen la consideració sobre el capital de la societat que es creia que procedia de la família Oller; d'altra banda, també caldrà fer algunes puntualitzacions en la comparació que s'estableix entre el diferent pes dels capitals locals en la industrialització de Terrassa i Sabadell. Fins ara s'havia pensat que la industrialització terrassenca s'assenjava sobretot damunt capital terrassenc mentre que la de Sabadell es considerava dependent del capital barceloní.²³

La retirada dels Jordà de la societat obligà els Oller a buscar uns nous socis capitalistes, per confluïr ara en una de sola les activitats que havien desenrotllat separatament. El 1834 l'empresa dels germans Oller va fusionar-se amb la de la família Llano Chávarri —indians alabesos que havien estat a Mèxic—²⁴ que havien quedat com a socis únics de la societat també drapera Bosch i Companyia, successora de Bosch, Escuder i Companyia, també de Terrassa. La nova societat va adoptar el nom d'Oller hermanos y Cia. —tal com es deia abans la societat dels Oller amb Jordà— i el seu capital ascendí a 100.000 duros —en «*efectos, utensilios y maquinaria*»— la meitat aportats pels germans Oller, d'una banda, i per la societat Ramon de Llano y

¹⁷ Sobre el procés de modernització d'aquest sector tèxtil, vegeu Benaül (1991), p. 91-98.

¹⁸ Josep M. Muñoz (1985, p. 408) ja ha assenyalat la importància del control de l'aigua en l'ascens socio-econòmic dels fabricants de Terrassa.

¹⁹ AHT, N, Francesc Huguet, 1828, f. 290 i 292. L'arrendament fou per 5 anys.

²⁰ *Aproximació a la història de Rubí* (1986), p. 198.

²¹ AHPB, Salvador Clos i Gualba, 1831, f. 131 i 135.

²² Per al testament i l'inventari dels béns de Climent

Jordà: AHPB, Josep Clos i Trias, 1819, f. 130, 165, 204 i 266. Les renovacions de la societat Oller germans i companyia es van fer davant el notari barceloní Manuel Catalán, 1823, foli 53 i el 1828, foli 103. La liquidació de l'herència de Climent Jordà a AHPB, Salvador Clos i Gualba, 1831, f. 135.

²³ Benaül (1991), p. 100-101.

²⁴ De l'estada a Mèxic i del retorn es troben algunes notes a A. SOLA (1985), p. 348 n. Sobre la seva participació en el sector industrial català, vegeu la nota de J.M. FRADERA (1987), p. 288-289. Vegeu també BENAÜL (1991), p. 101.

Chávarri y sobrinos, per l'altra.²⁵ Durant el poc temps que va existir l'empresa, l'activitat productiva es desenrotllà en un conglomerat d'edificis fabrils aportats pels socis: un a Terrassa i un altre a Rubí, propis dels germans Oller, i dos a Martorell, arrendats pels Llano (un d'ells era el molí d'en Bros arrendat el 1828 pels germans Oller).

Els Oller s'encarregaren de la direcció i l'administració de la firma fabril, mentre que les cases mercantils que els Llano tenien a Madrid i Barcelona s'havien d'ocupar de vendre la producció sense cobrar comissió. L'any següent per tal d'eixamplar els punts de venda van establir una casa de comerç a Cadis sota el nom de Francisco Oller Castellà per vendre els seus gèneres a l'engròs.²⁶ En la nova societat fabril, en concepte de salari els Oller cobrarien el 20% dels beneficis líquids que resultessin del negoci; la resta es repartirien segons el capital aportat.

Cada any retirarien el 50% dels guanys i la resta havia de quedar en el fons social per suplir el «*quebranto*» que hi pogués haver, però si només hi havia guanys es retiraria també la meitat del benefici de l'any anterior. La societat havia de durar deu anys però va fer fallida al cap d'un. Com es pot veure, en crear-se la nova societat es preveia un futur una mica incert, actitud que s'ha d'entendre a partir de la situació que travessaven tant la fàbrica dels Llano com la dels Oller. L'aportació dels Llano a Oller germans i Companyia derivava del que havia estat Bosch, Escuder i Cia., que el 1833 (en fer-se el balanç de la societat en morir un dels socis) donava clares mostres de ser un mal negoci ja que «*debe considerarse perdida más de la mitad o acaso tres cuartas partes del capital*».²⁷

En dissoldre's la societat el 1833 no hi havia cap fons en metàl·lic i es valorà l'«haver» en 50.000

FOTOGRAFIA 2. Josep Oller i Biosca, Terrassa 1790-Paris 1871.

duros. Segons van dir més tard els marmessors dels difunts germans Manuel i Ramon de Llano, per tal d'evitar pèrdues es va decidir crear una altra societat, que s'havia de fusionar amb la dels germans Oller.²⁸ D'altra banda, també aquests tenien problemes de liquidesa generats en primer lloc per la compra per 47.703 lliures de la part dels Jordà en la societat,²⁹ i, en segon lloc, per haver adquirit l'heretat la Bastida a Rubí que tenia un molí fariner que convertiren en fàbrica.³⁰ Els pro-

²⁵ AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1834, f. 11 i ss.

²⁶ AHPB, ídem, 30-VI-1835.

²⁷ Ídem, 1833, f. 156. Inventari dels béns de Domènec Martorell.

²⁸ Ídem, 24-VII-1841. *Transacció entre els hereus respectius de Manuel i Ramon de Llano Chávarri*.

²⁹ AHPB, S. Clos i Gualba, 1831, folis 131-135. S'estipulà un pagament en terminis de 12.000 lliures cada 6 mesos. Incapaços d'afrontar els terminis, van signar convenis i debi-

toris (AHPB, Manuel Catalán 1831, f. 103 i 142; 1834, f. 58). S'hi afegí després una nova despesa: el pagament de la roda hidràulica construïda per encàrrec seu; ascendí a 7.000 pessetes (AHPB, Josep Manuel Planas, 1835, f. 189).

³⁰ Se'ls concedí en emfiteusi per un cens anual de 460 lliures i una entrada d'altres 8.000 (AHPB, Joan Plana, 1826, f. 354), però sembla que després la van comprar per 24.000 lliures; a més a més caldria sumar-hi les despeses ocasionades per les millores que s'hi van fer (*Aproximació a la història de Rubí* (1986), p. 198).

blemes econòmics dels Oller semblen generats per l'adquisició, almenys en part, de diferents immobles considerats necessaris per a l'increment de la seva producció de filats i teixits de llana. Aquesta circumstància planteja la pregunta de si els Oller van prendre aquest risc a la babalà o bé si els càlculs que feren amb vista a poder pagar aquestes despeses immobiliàries van fallar per causes imprevisibles. En definitiva, sabien realment gestionar l'empresa? Sabien fer càlculs —de producció, de compres, d'inversió— a curt i a llarg termini?

La necessitat de numerari continuà un cop es constituí la nova societat amb els Llano i la vídua de Manuel Llano va fer un préstec de 65.000 rals a tornar en 5 anys a l'interès del 6% anual.³¹ D'altra banda, van convenir de vendre a la societat Puigmartí de Cadis «paños, bayetas y franelas» per valor de 17.448 pesos forts, dels quals Puigmartí els n'anticipà 14.000 a l'interès del 6%.³² A més a més el 1837 els Oller encara devien 15.000 lliures que els van deixar el 1831.³³ Tot i disposar d'aquests préstecs, la nova societat no va poder superar els problemes que les dues anteriors arrossegaven i acabà en una estrepitosa fallida un any més tard, en la qual les dues parts participants en la societat es van inculpar mútuament d'incompetència. Al començament de març de 1835, R. de Llano va considerar que la gestió dels Oller era nefasta i que comprometia enormement el seu crèdit, per la qual cosa decidí de nomenar un coadministrador que fes el balanç que els Oller encara no havien presentat. Aquests van protestar dient que en fer-se la nova societat ells no tenien metàl·lic i que els Llano s'havien ofert a facilitar tot el numerari que necessitessin perquè funcionessin les fàbriques, però que no n'havien proporcionat prou, de manera que en no tenir diner la seva firma havia perdut crèdit; per tot això comunicaren als Llano que havien decidit tancar tots els tallers i dissoldre la so-

cietat. Els Llano van replicar que tot el problema es derivava de la mala administració dels Oller.³⁴

Dels germans Oller, no sabem el que se'n va fer posteriorment, fora que els descendents d'un d'ells s'instal·laren a París.³⁵ Ramón de Llano des del 1834 residia a Madrid on es desplaçà per ser procurador a les corts de l'Estatut Reial i per tenir-hi una casa de comerç. Es dedicà també a obtenir contractes de serveis del govern —la Societat de Guardacostes: Llano, Ors i Cia.— i a la producció de vins a la seva finca d'Arganda de Rey, prop de Madrid. A la capital de l'Estat, Ramón va donar una orientació ben diferent als seus negocis i s'allunyà de qualsevol nova inversió industrial. No coneixem la història posterior de les fàbriques que tenien els Oller a Rubí, però sembla que la de la Verneda d'en Carreras va passar a mans de Pere Calbet i Carreras, fill de Miquel Calbet, propietari i fabricant de cotó. Segurament els pares d'aquest es van quedar la fàbrica quan els Oller van fer fallida, car el terreny sobre el qual estava edificada era propietat seva.³⁶ Durant uns anys Pere Calbet fou un dels pocs fabricants de teixits de cotó de Rubí i, sembla, l'únic que era natural d'aquesta població (vegeu la taula I). Va haver de recórrer a diferents deutors que no va poder afrontar i el 1866 la fàbrica li fou embargada. Després, el 1876, fou venuda a Joan Sala.³⁷

LES FÀBRIGUES DE MENARD

Narcís Menard és un dels noms presents en la història rubinenca. Se'n sap que construí dues de les primeres fàbriques i un carrer de Rubí porta el seu nom. Certament fou un dels primers impulsors de la industrialització d'aquesta població en prendre la iniciativa de construir les dues fàbriques on confrontaven els termes de Rubí i Sant Cugat i que es van disputar ambdós municipis du-

³¹ AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1835, f. 10.

³² El requeriment i la resposta al requeriment de Puigmartí es troben a AHPB, ídem, 1836, f. 102, i Manuel Catalán, 1836, f. 24. Els Oller no van servir les peces convingudes.

³³ AHPB, Manuel Catalán, 1834, f. 58.

³⁴ Els requeriments i les respostes que es van creuar entre R. de Llano i els germans Oller es troben al AHT, N, Francesc Soler 1835, f. 54, 58, 85, 93, 96 i 98.

³⁵ BENAUL (1989), p. 82.

³⁶ AULADELL (1990), p. 227, i GIMÉNEZ GUITED (1862), p. 48. Es troben referències a les activitats de Pere Calbet en els llibres del Registre d'Hipoteques (AHT, *Registre d'Hipoteques*, llibre 82, foli 4; llibre 75, foli 6; llibre 64, f. 117, etc...).

³⁷ *Registre de la Propietat de Terrassa, Secció de Rubí*, tom 69, setè de Rubí, f. 206.

rant força temps.³⁸ Tanmateix, la història i localització de les dues es confon perquè la documentació no és prou explícita i jo mateixa les he mencionades en unes notes incorrectes que ara, després d'una lenta i difícil recerca buscant les peces del trencaclosques, haig de rectificar.³⁹ Una d'elles és fàcil de localitzar —hom sap que la que ara es coneix amb el nom de fàbrica Almazora, originàriament havia estat de Menard—, però l'altra, l'anomenada de les Fonts —que era prop de Can Cabanyes—, crec que cal situar-la on ara hi ha els habitatges de *les Fonts* i que cal donar-la per desapareguda.

El 1834, Menard va firmar un conveni amb l'Ajuntament de Rubí per aprofitar les aigües de la riera de Rubí; prèviament ja havia obtingut terres en emfiteusi i a continuació n'adquirí més on aixecar els edificis fabrils i canalitzà l'aigua necessària per a moure la roda hidràulica que hi va posar.⁴⁰ Abans d'acabar les obres s'associà amb Josep Vall i Nadal, galoner de Barcelona, i ambdós, durant anys, foren els propietaris d'aquestes fàbriques que arrendaren a dues societats fabrils diferents. La societat es va dissoldre el 1846. En referir-se al que es posseïa, s'afirmava que: «*Han hecho dos grandes fábricas, una de torcidos de seda conocida por Fábrica de las Fonts y la otra de hilados de algodón con represas y acequias para conducción de aguas en las que hay ruedas hidráulicas, máquina de vapor, calderas, y demás maquinaria... de valor desigual [les dues fàbriques]*».⁴¹ D'entrada, la propietat dels dos edificis quedà en mans de Menard, però aviat la situació canvià, com es veurà tot seguit.

³⁸ Si bé actualment pertanyen al terme de Rubí, fins a mitjan segle van pertànyer a Sant Cugat. SIERRA (1990) dóna alguna notícia dels problemes de límits que hi van haver entre ambdós termes municipals i m'ha ajudat a resoldre el problema de situar les fàbriques que la mateixa documentació notarial m'havia produït.

³⁹ (1991), p. 256. Si bé he escrit que les fàbriques eren contigües, ara no ho crec. També haig de rectificar la informació sobre la màquina de vapor; contràriament al que havia pensat al principi, la documentació deixa ben clar que primer s'instal·là per a retorçar seda.

⁴⁰ AHT, N, Francesc Hugueta, 1833, f. 315; 1834, f. 39; 1835, f. 234; AHPB, R. Miquelerena, 1838, f. 66; AHT, N, Francesc Soler 1841, f. 225.

⁴¹ AHPB, Joan Prats, 1846, I, f. 218.

⁴² Per a l'edifici i per a la roda: 25.577 lliures; fuster (no

La fàbrica de les Fonts per a retorçar seda

L'edifici fou construït entre 1836 i 1837 per la societat Menard i Vall, com ja s'ha dit, a la partida de les Bassotes. Assolí un cost de 36.727 lliures més el preu de la màquina de vapor —4.454 lliures— i el de la roda hidràulica (que no he pogut esbrinar).⁴² En ser conclosa, fou arrendada a una societat formada per Pau Galí,⁴³ Francesc Espalter i Tolrà —comerciant barceloní amb arrels familiars a la sederia—, Pere Gil —comerciant barceloní—, Josep Aranyó i Torrents —comerciant barceloní amb arrels familiars a la sederia manresana—, Ramon Jover —natural i veí de Calaf—, Pere N. Vall i Nadal —comerciant barceloní amb arrels familiars a la sederia manresana— i Narcís Menard —seder barceloní de procedència gironina. A part d'aquest negoci instal·lat a Rubí, Pau Galí, Vall i companyia tenia una fàbrica de tuls a Barcelona. La societat es va dissoldre el 1837; la maquinària més important de la fàbrica consistia en un «*molino n.1 de torcida de 24 quindras*» i un altre de «*n.1 de hilada de 192 husos*».⁴⁴ Els socis Galí, Gil i Aranyó van deixar de ser-ho i la resta de socis constituïren una altra societat que va durar fins el 1847 quan es reconstituí amb la integració de nous socis. Així es constituí Vall, Espalter i companyia per «*comprar seda en rama para torcerla y venderla torcida*» i poder estendre les operacions a filar seda, cotó, llana, estam i participar en altres establiments i pràctiques quan es cregués convenient, per tal «*de obtener un surtido completo y poder proveer de materias primas que necesitan la fabricación conocida como tejedor de velos, lana i mezclilla*».⁴⁵ N'eren socis

sembla que fes la roda): 7.760 lliures; serraller: 2.778 lliures; vidres: 612 lliures; màquina de vapor: 4.454 lliures. AHPB, Joan Prats, 1846, I, f. 11, 19, 22, 29, 30 i 45. El vapor es va posar el 1838 o 1839.

⁴³ Malgrat que dóna el nom a la societat, és un perfecte desconegut. Podria ser, però, un membre de la família de velers manresans d'aquest cognom; es podria tractar de Pau Galí i Garrigó, veler de Manresa, fill d'Ignasi Galí, nebot de Jaume Galí i Jujol, i cosí de Maurici Galí, tots velers (Arxiu Històric de la ciutat de Manresa. Fons Notarial. Ignasi Casassayes, *Llibre de testaments 1808-1809*, testament d'Ignasi Galí, 21-VI-1812, f. 162), Llorenç Ferrer m'ha comunicat que membres d'aquesta família es van instal·lar a Terrassa en el segle XIX.

⁴⁴ AHPB, Joan Prats, 1837, f. 113.

⁴⁵ AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1852, I, f. 50.

FOTOGRAFIA 3. Renglera de cases dins la fàbrica de Can Rosés, a la carretera de Rubí a Terrassa. Possiblement, part de la superfície del conjunt correspon a la Verneda d'en Carreras, el primer centre industrial de Rubí.

els ja coneguts Francesc Espalter, Pere Vall, Narcís Menard i els nous socis Marià Jover Farreras —fill de Ramon—, Narcís Nunó, Pere Pujals i Jaume Espalter Rull. El capital era de 60.200 duros, dels quals 37.800 corresponien a l'edifici de la fàbrica amb la roda i la màquina de vapor.⁴⁶ L'aportació econòmica era aquesta i es repartia així perquè la fàbrica havia canviat de propietari.

El 1846, com ja s'ha dit més amunt, Josep Vall havia volgut separar-se de la societat Menard i Vall, propietària de l'edifici, i Menard se'n convertí momentàniament en propietari únic. Ho fou per poc temps perquè en no tenir els diners suficients per pagar la part de Vall, de seguida va vendre una participació en l'edifici a cada un dels so-

cis de la societat arrendatària de l'edifici fabril.⁴⁷ Tanmateix, la participació igualitària d'una sisena part en mà de cada soci va durar ben poc, car Menard va vendre la seva als altres.⁴⁸ Ara ni Vall ni Menard no tenien cap propietat sobre l'edifici fabril, però en canvi encara eren socis de la societat sedera arrendatària. Més endavant van ingressar dos socis més⁴⁹ en aquesta societat, la qual va concloure i es va dissoldre el 1851.⁵⁰ Durant la societat, hi havia hagut problemes, car Menard deia que li carregaven despeses que no li corresponien i no va voler aprovar els balanços anuals. En fer la liquidació, Vall i Menard no la van acceptar i Menard inicià un plet. Finalment es va pactar i Vall i Menard van cedir la seva part a canvi d'una quantitat en metàl·lic; el soci Marià Jover també va sor-

⁴⁶ AHPB, Pons Codinach, 1847, I, f. 127.

⁴⁷ AHPB, Joan Prats, 1846, I, f. 220; 1847, f. 120.

⁴⁸ Ídem, 1847, f. 121.

⁴⁹ Es tractava dels germans seders Josep i Joan Barrau i Cortés (AHPB, Pons i Codinach, 1849, f. 35).

⁵⁰ Ídem, 1849, f. 35.

tir de la societat.⁵¹ En aquest moment, Vall i Menard ja no tenien cap participació en la propietat de la fàbrica ni en la societat de retorçar seda. Els socis que restaren —els dos Espalter, Nunó i Pujals— primer van endeutar-se per pagar als ex-socis, i després, per liquidar el deute, van vendre tres sisenes parts de l'edifici a Eusebi Coronas, un corredor de canvis de Barcelona, gendre de Francesc Espalter.⁵² D'altra banda, tots ells —fins i tot Coronas— van constituir Jaume Espalter i companyia per debanar i torçar seda per compte de qualsevol persona «*bajo precios convencionales, o sea según comunmente se llama trabajar a manos, sin perjuicio de que si los socios lo resolvieran unánimemente pueda trabajar de cuenta de propia de la misma compañía*».⁵³ El capital es reduí gairebé a la fàbrica (edifici i maquinària): dels 28.000 pesos de capital, 27.000 corresponien a l'edifici i la maquinària. La societat canvià l'orientació del negoci, s'arriscà més, fet que comportava comprar seda en brut, filar-la, torçar-la i vendre-la.

En 1859-1860, els Espalter van vendre la seva part a Josep Miralles i Manuel Parera;⁵⁴ E. Coronas va vendre part de la seva a Jaume Miralles.⁵⁵ Amb aquesta renovació de socis es constituí la nova societat Josep Miralles i companyia⁵⁶ amb els socis següents: P. Pujals, N. Nunó, E. Coronas, Manuel Parera i Vallès, comerciant natural de Manresa i veí de València, Josep Miralles i Coma, natural de Manresa i veí de Barcelona i Jaume Miralles i Coma, natural i veí de Manresa. L'operació que calia fer era, com abans, retorçar seda per encàrrec, però és possible que entre les comandes n'hi hagués dels mateixos socis, car sospitem que els germans Miralles eren fabricants de sederies i/o comerciants de sedes. El 1861, Jaume Miralles va vendre una part de la seva participació en la societat —ara doble: edifici i negoci de torsió— a l'empresa sedera Parellada germans, que segurament a més a més feia comandes de retorçar seda per tal de cobrir el consum de la seva fàbrica. En les dades que Gimé-

nez Guitied publicà el 1862, la societat aparegué sota el nom de Pere Pujals i Cia. (vegeu la taula I).

Aturem aquí la reconstrucció de la història de l'edifici fabril i de les societats arrendatàries que sempre es van dedicar a la torsió de la seda i en la qual malgrat la substitució quasi constant de socis s'observa també una continuïtat basada en el que podríem dir una substitució de relleus. D'altra banda, cal subratllar que la societat pertanyia a empresaris fabrils o mercantils lligats més o menys directament al sector de la seda.

La fàbrica de cotó de «Sant Cugat, prop de Rubí», o fàbrica Alzamora

L'edifici, que es va construir entre 1837 i 1840, també fou obra de la societat Menard i Vall i, com l'altra fàbrica, fou arrendada a una societat fabril. Per més que he buscat en els protocols de diferents notaris no he pogut trobar cap escriptura dels primers arrendaments. El 1847 l'ocupava Aranyó i Cia i és possible que hi fos des de l'obertura de la fàbrica.⁵⁷ L'administrador era Josep Aranyó i Torrents —comerciant barceloní procedent del sector seder de Manresa—, i el majordom o director era Pau Puig. La societat la formaven 11 socis, alguns dels quals ho eren també de Vall, Espalter i Companyia; la relació la formaven: Aleix Baulenas, Domènec Serra, Pere Pujals, Francesc Espalter i Tolrà, Gaietà Casamitjana, Marià Jover i Farreras, Bernat Nunó en nom de sa muller Josepa Falcó, Narcís Inglada, Josep Aranyó i Torrent, Narcís Menard i Lluís Perrenod. Malgrat que he remenat molt buscant informació d'aquesta societat, no n'he trobat cap document anterior al 1852. En aquesta data, a causa del seu estat d'insolvència, es va dissoldre per manca de diners per treballar per compte propi. Mentrestant Menard, propietari de l'edifici, tot i ser soci de la societat arrendatària, els punxava perquè canviessin els vells motors a càrrec seu i per renovar el contracte d'arrendament.⁵⁸ La societat en liquidació, que per fi-

⁵¹ AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1852, f. 50 i 150.

⁵² *Ibid.*, f. 353.

⁵³ *Ibid.*, f. 382.

⁵⁴ AHPB, Marià Mas, 1859, f. 14; 1860, f. 125.

⁵⁵ *Ídem.*, 1860, f. 125.

⁵⁶ AHPB, Marià Mas, 1861, f. 1.

⁵⁷ En aquesta data hi hagué un conflicte laboral prou important. Vegeu l'AHT, Lligall, *Documents*, 1844, 184. Dec aquesta informació a J.M. Benaul.

⁵⁸ AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1852, f. 51 i ss.

lar tenia *mule-jennies* franceses amb un total de 3.560 pues, decidí arrendar la fàbrica per tres anys més a fi de «*diminuir con el producto el enorme pasivo de la extinguida sociedad*». S'hi posà una nova màquina de vapor i també una roda nova.⁵⁹ El 1855, es confessava que la situació havia millorat considerablement i hi havia l'esperança que continués d'aquesta manera; així seria possible pagar els deutes. Quan va arribar el moment de renovar l'arrendament es van trobar que els volien apujar el preu, circumstància que portà els socis a decidir de traslladar la fabricació a un edifici de Monistrol.

Entre 1852 i 1855 la propietat de la fàbrica havia passat a una nova situació. Menard tornava a necessitar diners —perquè havia iniciat una nova operació immobiliària fabril— i va obtenir un préstec de tretze mil duros⁶⁰ sense interès però participant els prestadors, durant 5 anys, en el 50% de les utilitats de l'arrendament.

Quan la societat Aranyó es traslladà a Monistrol,⁶¹ l'edifici s'arrendà per tres anys a Narcís Olivet i a Josep Pujol perquè hi instal·lessin una fàbrica de panes. Menard, preveient que no podria retornar el préstec, acordà vendre la fàbrica als arrendataris quan expirés l'arrendament. La fàbrica ara tenia una roda hidràulica de fusta de 40 pams de diàmetre i 9 d'ample amb corona de 4 segments, eix i rosetes de ferro colat i coixinets de coure; la màquina de vapor era de 24 cavalls; es valorà en 32.149 duros i s'acordà que Menard rebria per vida una pensió de 245 duros anuals fins que es morís.⁶² El 1858, Manuel Bertrand i Cortale va substituir Pujol en la societat que va prendre el nom d'Oliver, Bertrand i companyia; en els anys 60 aquesta va patir saldos negatius i el 1865 s'acordà liquidar-la.⁶³ El capital actiu era de 79.383 duros

i el passiu, de 100.093. Manuel Bertrand es va quedar la fàbrica pel preu de 671.968 rals, que era l'equivalent dels deutes que havia de pagar.⁶⁴ Des de llavors el bé immoble està en mans de la mateixa família, però ha perdut el seu primer caràcter fabril. Ara l'edifici està llogat a trossos.

NOTES BIOGRÀFIQUES SOBRE NARCÍS MENARD

D'origen francès, Narcís Menard i Mejan havia nascut a Girona el 1805 i cap a la meitat dels anys 1820 residia a Barcelona i treballava en el sector seder.⁶⁵ El 1827 va participar com a soci en la constitució de la societat Hipòlit Reynard i Cia. per obrir una fàbrica de fer tuls.⁶⁶ Menard s'interessà per la modernització tecnològica del sector tèxtil, tant seder com cotoner, i això el portà a Rubí, on instal·là definitivament la seva residència a la meitat dels anys 1830. En aquest moment, després de l'etapa d'activitat professional, el projecte de futur de Menard era clarament viure de renda; invertí el seu capital d'una banda en la construcció de les fàbriques mencionades (entre 1836-1840) i de l'altra entrà com a soci capitalista en les dues societats tèxtils que les arrendaren, vinculades ambdues al sector seder, ja fos per l'activitat a la qual es dedicaven o bé per l'origen professional de gran part dels accionistes.

Ja se sap que diferents individus, que de vegades eren fabricants, van construir fàbriques per arrendar-les a un sol o a uns quants fabricants.⁶⁷ Però cap dels casos coneguts no arriba a la cota de Menard en aquest camp. Va intentar emprendre la construcció de tres fàbriques amb rodes hidràuliques i màquines de vapor, si bé només n'acabà dues i amb aportació de capital de Pere Vall. En aquestes operacions, com s'ha de considerar Menard: com a empresari?, com a rendista? Si el con-

⁵⁹ Ídem, 1855, f. 71.

⁶⁰ AHPB, Francesc X. Paludàries 1853, f. 192.

⁶¹ La societat Aranyó no va poder superar la mala situació que travessava cap a la meitat dels anys 50 i els membres de la junta general van dir de cedir els seus interessos si se'ls eximia de qualsevol responsabilitat. El 1857 es buscà un comprador per a la maquinària però no va ser fàcil trobar-lo. AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, 1857, I, f. 501; II, f. 289 i 293.

⁶² AHPB, Fernando Ferran, 1856, II, f. 232, 234.

⁶³ Ídem, 1865, II, f. 999.

⁶⁴ Ibíd, f. 1005.

⁶⁵ Cal recordar que a Girona en el segle XVIII hi havia hagut un petit sector de teixidors de vels, del qual Menard segurament en devia seguir la tradició. Vegeu CLARA (1985), p. 545-552.

⁶⁶ AHPB, Antoni Ubach, 1827, I, f. 384. En l'escriptura no s'especifica el capital de la societat que es va constituir per un any.

⁶⁷ És el molt il·lustratiu el cas de l'important fabricant sabadellenc Turull. Vegeu RANZATO (1987), p. 157.

siderem això darrer cal tenir en compte que el projecte presenta certes peculiaritats perquè per a convertir-se en rendista, Menard primer féu una inversió amb cert risc.

El 1850 Menard es qualificava d'«*hacendado*» i en certa manera ho era. Havia anat adquirint peces de terra on anà edificant les fàbriques i noves naus. El 1838 amb Josep Vall adquirí a l'administració de Béns Nacionals més de 7 quarteres limítrofes amb la riera de Rubí.⁶⁸ El 1851 comprà 287 vares castellanés tocant a la fàbrica.⁶⁹ També va comprar el domini útil de certes peces de terra que havien estat del monestir de Montserrat, propietat que li reportava el cobrament del cens emfitèutic.⁷⁰

El 1851 va començar una nova operació per tal de construir una nova quadra, posar un nou arbre a la roda hidràulica i un màquina de vapor de 24 cavalls a la fàbrica de filar cotó. Primer adquirí una llenca de terra al mas Alzamora i començà les obres. Amb l'objectiu d'obtenir diners per acabar de construir la nova fàbrica signà un acord i societat amb el seu ex-soci en operacions immobiliàries similars, Pere N. Vall, i amb Ignasi Ramon i Gustà —que ja tenien muntat un negoci de torçar seda. Els va prometre cedir-los l'ús de la nova quadra i de 6 cavalls de força a canvi que aportessin 5.000 duros. Van fer venir «*del extranjero las máquinas de torcidos más recientes y perfectas que se conocen para que al mismo tiempo sirvan de modelo*».⁷¹ Els tres plegats van demanar un préstec de 3.660 duros que Menard emprà també en les obres. A mitjan 1852 Menard havia d'afrontar un deute de 6.862 duros que confessà que no podia pagar. La societat amb Vall i Ramon es cancel·là⁷² —perquè finalment van decidir obrir la fàbrica a Sant Martí de Provençals—⁷³ i per resoldre la qüestió del deute, Menard va vendre la participació que tenia a la fàbrica de les Fonts.

Però el 1853 li van fer un préstec de 13.000 duros que li serviren per a posar la màquina de vapor i una roda, amb la qual cosa esperava tenir un motor mixt d'almenys 40 cavalls de força; també esperava arreglar la casa i el magatzem, a fi que així augmentessin les rendes que li produïa l'establiment.⁷⁴ Per això, durant 5 anys, s'associà a Josep A. Salom i la seva muller, que cobrarien la meitat de les utilitats liquidades a canvi de les 13.000 lliures deixades a Menard.⁷⁵ Finalment, el 1856 —com ja s'ha dit més amunt— va vendre la fàbrica a Olivet i Pujol, inclosa la quadra nova. Sembla, doncs, que el tercer projecte immobiliari va quedar a mitges, ja que de fet el nou edifici en fou un de més de la fàbrica de cotó (primer filatura i després de panes).

Menard va morir solter el 1870 als 65 anys d'edat.⁷⁶ Feia anys que vivia de renda i en morir aquestes no eren gens modernes. Els seus béns consistien en el cens emfitèutic comprat a Béns Nacionals el 1847 i un crèdit de 2.000 duros procedent de la venda de la fàbrica, aigua i terrenys a Olivet i Pujol el 1856, que ja el 1865 s'havia establert, que hauria de ser cobrat pels seus successors.⁷⁷ No tenia cap bé immoble i vivia de les rendes que li proporcionaven el cens i el vitalici acordat en vendre la fàbrica de filar cotó a Olivet i companyia.

ANNEX

LES INVERSIONS DELS GERMANS LLANO Y CHÁVARRI A CATALUNYA. NOTES SOBRE BOSCH, ESCUDER I COMPANYIA

Els germans alabesos Manuel i Ramón de Llano y Chávarri en decidir tornar a la Península —després d'haver estat uns 15 anys a Mèxic— es van instal·lar a Barcelona el 1818 com a comerciants. Des de llavors, la seva casa mercantil Ma-

⁶⁸ AHPB, Miquelerena, 1838, f. 66. El preu fou de 100.011 rals.

⁶⁹ AHPB, Tomàs Quintana, 1851, f. 113.

⁷⁰ AHPB, Tomàs Quintana, 1850, f. 69; 1851, f. 294.

⁷¹ AHPB, Manuel Lafont, 1852, f. 119.

⁷² *Ibid.*, p. 579 i 383.

⁷³ AHPB, Manuel Lafont, 1854, f. 404.

⁷⁴ AHPB, Francesc X. Paludàrias, 1853, f. 192.

⁷⁵ AHPB, Francesc X. Paludàrias, 1853, f. 482.

⁷⁶ AHPB, Fernando Ferran, 1870, I, f. 343. En el testament es qualificava de propietari. Era fill de Francesc i Isabel. L'heretà Teresa Ferrer Bover, «amante de los pobres y solícita en prestar auxilios a los enfermos», que l'havia cuidat en els últims anys.

⁷⁷ *Ídem*, 1870, II, f. 750 i ss. Fernando Ferran, 1865, II, f. 1005.

FOTOGRAFIA 4. Quadres de la fàbrica de ca l'Alzamora, des de la masia d'aquest nom. Darrera de la palmera centenària encara hi ha la casa on residia el director de la fàbrica.

nuel y Ramon de Llano y Chávarri, i la seva successora —un cop mort Manuel el 1829—, fins el 1835 va efectuar diferents negocis mercantils a Catalunya que la van col·locar entre les primeres de Barcelona.⁷⁸ Primer es va dedicar bàsicament a mantenir una xarxa d'intercanvis en la línia Barcelona-Cadix-Havana-Veracruz i retorn, amb els productes propis del comerç català (aiguardent, fruita seca, paper, teixits i gènere de punt,...) i colonial (sucre, cacau, tabac), però a partir del 1822, a causa de la situació política de Mèxic, van tendir a substituir-la per una altra que articulava els circuits mercantils espanyols. Es té notícia que almenys van intentar comerciar amb Anglaterra,

però no sabem amb quin resultat. Van actuar també com a prestadors, tant de diner en metàl·lic com de «vales reales»; destaquen els préstecs que van fer a un fabricant de pisa (44.050 pesos en vals) i a la fàbrica de tints de Josep Vila.⁷⁹ D'altra banda, van dur a terme tres tipus d'actuacions econòmiques més: 1) «*determinaron invertir una parte de [sus caudales] en la adquisición de fincas*» (el 1819 i 1823), i les compres pujaven a quasi 94.000 pesos forts;⁸⁰ 2) van intervenir des del 1829 com a socis d'una de les primeres firmes llaneres catalanes que va adoptar el sistema de fàbrica i la utilització de l'energia hidràulica per moure les màquines de filar i l'enginy de Watt per als acabats; 3)

⁷⁸ El 1833 la Llano Chávarri era una de les 9 cases de comerç barcelonines considerades de «Primera Clase» (Biblioteca de Catalunya. Arxiu de la Junta de Comerç. «Reparto del cupo señalado al comercio y fábricas para costear los festejos se hicieron con el plausible motivo de la jura de la Exma. Sra. Princesa de Asturias, en el año 1833». Lligall 139: 2, 240-258).

⁷⁹ AHPB, Planas i Compte, 1827, f. 240, 259 i 334. A Vila primer li van deixar 4.523 lliures i més tard 6.000 pesos en vals reials.

⁸⁰ Van comprar a un particular unes cases a la Rambla de Barcelona i una finca a Arganda. Vegeu la divisió de béns a AHPB, Planas i Compte, 1830, f. 125. La casa de Barcelona costà 15.672 pesos i se n'invertiren 10.878 en obres.

van participar el 1832 en un negoci de fabricar i vendre aiguardent —amb destil·leria a Rubí— en el qual van invertir 8.500 duros.⁸¹

A la primavera del 1829 es va constituir Bosch, Escuder i Cia. per fer draps a Terrassa durant 5 anys.⁸² Els socis i les participacions correponents foren de la manera següent:

«Llano Chávarri y sobrinos», del comerç de Barcelona	10.000 pesos forts
Pau Bosch, del comerç de Barcelona	8.000 pesos forts
Domènec Martorell, <i>ídem</i>	8.000 pesos forts
Ramón Llano Chávarri, <i>ídem</i>	3.000 pesos forts
Josep Escuder, fabricant de draps de Terrassa	2.000 pesos forts
Pere Clarens, comerciant de Terrassa	1.000 pesos forts

El capital social pujà, doncs, a 32.000 pesos forts, dels quals en conjunt els Llano en van aportar el 40%. L'artífex de la societat sembla que fou el comerciant resident a Terrassa Pere Clarens, que era cunyat de l'indià Domènec Martorell, soci dels germans Llano en diferents negocis cubans, als quals també va convertir en partícips de la societat llanera. Bosch compraria les llanes i els tints necessaris per a l'elaboració dels teixits i en seria el dipositari i venedor. Com que Bosch no tenia residència fixa a Terrassa, van autoritzar Josep Escuder perquè s'ocupés de les vendes quan Bosch en fos absent. Escuder bàsicament es dedicaria a la fabricació i a més a més dels beneficis que li corresponguessin pel seu capital, cobraria 1.000 lliures anuals. L'edifici es llogaria i es compraria la maquinària. En aquest establiment fou on primer es va plantificar la primera màquina de vapor aplicada a la indústria tèxtil a Catalunya; es va utilitzar no per donar moviment a les màquines de filar i teixir, sinó per «desengrasar, cardar, cepillar, suavitzar y enlustrar los paños a la mayor perfección posibles».⁸³ El 1832 la societat va patir alguna modificació i la

principal fou «la decisión de introducir en el sistema de fabricación las innovaciones necesarias», per a la qual cosa van decidir traslladar la fàbrica a Martorell a fi d'accionar les màquines de filar amb força hidràulica; paral·lelament el soci Escuder es va retirar de la societat, que ara va prendre el nom de Bosch i Cia.⁸⁴ Ramon de Llano, a nom de R. de Llano y Chávarri y sobrinos, va arrendar per a cinc anys al comerciant Miquel Elias una fàbrica de draps amb el seu estendor i tres rodes —dues de batans i una altra hidràulica—, més un edifici per a fàbrica de teixits que aquell posseïa a Martorell sobre el Llobregat.⁸⁵ L'any següent, en morir el soci Domènec Martorell, es va dissoldre la societat, que donava clares mostres de ser un mal negoci car «debe considerarse por perdida más de la mitad o acaso [sic] tres cuartas partes del capital». En aquesta situació, i per evitar pèrdues, es va decidir crear una nova societat gràcies a la fusió amb l'empresa dels germans Oller. Tal com s'ha explicat més amunt, aquest fou l'origen de la societat llanera Oller hermanos y Cia. que, malgrat les seves dimensions, o potser precisament per això, va durar ben poc.

BIBLIOGRAFIA

- Aproximació a la Història de Rubí* (1986). Rubí, Ajuntament de Rubí.
- Joan AULADELL (1990). «Un ambiciós projecte vuitcentista: la carretera de Barcelona a Terrassa o de Sarrià a Rubí, per Vallvidrera». *XXXI Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Rubí 18-19 octubre de 1896*. Rubí, Fundació Museu-Biblioteca de Rubí. Centre d'Estudis Rubinencs, p. 223-245.
- Josep M. BENAUL (1991). «La llana», *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 87-158.

⁸¹ AHPB, Planas i Compte, 1832, f. 113. El capital era de 16.500 duros i els Llano n'aportaren 8.500.

⁸² AHPB, Planas i Compte, 1829, f. 206.

⁸³ J. MALUQUER (1989), p. 194.

⁸⁴ AHPB, Planas i Compte, 1832, f. 111.

⁸⁵ AHPB, Joan Prats, 10-VII-1833, f. 9. El lloguer fou

per a 5 anys a comptar de l'1 de gener de 1834. En una escriptura posterior (Idem, 31-I-1834) es deia que no calia construir-hi ni un safareig ni un tint de llana, i s'especificava que la roda i el seu suport eren propietat d'Elias, però que la roda dentada que hi havia clavada i tot el mecanisme que donava moviment a les màquines era propietat de R. Llano y sobrinos.

- Josep M. BENAUL (1989). «Pere Turull i Sallent i la modernització tecnològica de la indústria tèxtil llanera, 1841-1845». *Arraona* (Sabadell), núm. 5, tardor, p. 81-95.
- Josep CLARA (1985). «Les fàbriques gironines del segle XVIII», *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 545-552.
- Diccionario geográfico universal por una sociedad de literatos (1833)*. Barcelona, Imprenta de José Torner.
- Gerónimo FERRER Y VALLS (1846). *Cartas históricas, filosóficas, estadísticas, agrícolas, industriales y mercantiles*. Barcelona.
- Josep M. FRADERA (1987). *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*. Barcelona, Crítica.
- Vicente FRIGOLA (1824). *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña*. Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de Don Antonio Brusi.
- Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (1982). VI.
- Francisco GIMÉNEZ GUTTED (1862). *Guía fabril e industrial de España*. Madrid.
- Manuel GUTIÉRREZ (1837). *Impugnación a las cinco proposiciones de Febrer sobre los grandes males que causa la ley de aranceles a la nación en general, a la Cataluña en particular, y a las mismas fábricas catalanas*. Madrid.
- Pascual MADOZ (1849). *Diccionario Geográfico-Estadístico Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid.
- Jordi MALUQUER (1989). «El ascenso de la burguesía industrial: el caso catalán», *Burguesías e industria en América Latina y la Europa Meridional*, compilat per M. Ceruti i M. Vellinga. Madrid, Alianza Editorial.
- T. MARTÍ TIMONEDA (1958). *Estudio de la casa comercial Llano y Chávarri. Barcelona, 1819-1929*. Barcelona. Tesi de Llicenciatura (mecanografiat).
- MINISTERIO DE FOMENTO (1910). *Memoria acerca del estado de la industria en la provincia de Barcelona en 1907*. Madrid.
- Josep M. MUÑOZ (1984). «La contribució de la indústria rural a la industrialització moderna i les discussions entorn de la protoindustrialització: el cas de Sabadell i Terrassa al segle XVIII». *Primer congrés d'història moderna de Catalunya*, vol. I. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona. p. 399-409.
- Gabriele RANZATO (1987). *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el Antiguo Régimen y la modernidad*. Barcelona, Península.
- Octavi SIERRA (1990). «Annexió a Rubí d'un barri de Sant Cugat», *XXXII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Rubí 18-19 octubre 1986*. Rubí, Fundació-Museu Biblioteca de Rubí. Centre d'Estudis Rubinencs, p. 329-334.
- Àngels SOLA (1985). «La independència mexicana i la salida de capitales españoles residentes en México (1810-1830)», *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos. Actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia celebrado en Sitges: 20-22 de diciembre de 1982*. Bellaterra, Servicio de Publicaciones de la Universidad Autónoma de Barcelona, p.339-353.
- Àngels SOLA (1991). «La indústria sedera a Barcelona en el segle XIX». *El món de la seda i Catalunya*. Museu Tèxtil de Terrassa. Diputació de Barcelona, p. 251-274.
- Agustín URGELLÉS DE TOVAR (1871). *Exposición general catalana de 1871*. Barcelona, Imprenta de Leopoldo Domenech.